

İZMİR'DE II.MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NİN BAŞLARINDA İÇ SİYASET

Serap TABAK*

Özet

Niyazi Bey ve arkadaşları, Osmanlı Devleti'nde Anayasa'nın (Kanun-u Esasi) yeniden yürürlüğe konulması için Selanik'de 1908 yılının Temmuz ayında dağa çıktı. Bu isyanı bastırmak için Osmanlı Devleti'nin pek çok şehrinden olduğu gibi, İzmir ve kazalarından da Faik Bey'in valiliği döneminde asker toplanarak Selanik'e sevk edildi. Ancak, İzmir vilayetinden gönderilen asker ve subaylar, II. Meşrutiyet'in ilan etmek isteyen askerlere bir süre sonra katıldılar. İzmir'de Faik Bey, Rauf Paşa, Galip Bey, Avlonyalı Ferit Paşa, Müşir Kazım Paşa ve Mahmut Muhtar Paşa'nın valilikleri döneminin ortak sorunu eşkiyalık idi. Özellikle Çakırcalı Mehmet Efe ve çetesiyle mücadele edildi. Eşkiyalık sorunu çözemedikleri için valiler ve takip komutanları sık sık değiştirildi. 31 Mart Olayı'nın etkisi, İstanbul gibi İzmir'de de gericiiler gösteri yaptılar.

Anahtar Kelimeler: *II. Meşrutiyet, İzmir, Eşkiyalık, 31 Mart Olayı, İttihad ve Terakki, Osmanlı Devleti.*

Abstract

The Internal Civil Politics in Izmir beginnings of the 2nd Constitutional Monarchy

Niyazi Bey and his officials who were to restate the Constitutional Monarchy in the Ottoman Empire started to rebel against the government in Thessalonica on July 1908. In order to repress this rebellion, a plenty of soldiers were gathered and sent to Thessalonica from İzmir and its other provinces as well as from many other cities of the Ottoman Empire during Faik Bey's governorship. However, after a certain period of time, his soldiers and officers, who were sent to Selonica, joined the rebels who struggled for the declaration of and Constitutional Monarchy. The similar problem of all the governors, such as Galip Bey, Avlonyalı Ferit Paşa, Müşir Kazım Paşa and Mahmut Muhtar Paşa, who were assigned in İzmir after Faik Bey, was banditry. Especially the governors fought against Çakırcalı Mehmet Efe and his guerillas. The governors and the inspection commanders were frequently changed, because they were not able to handle the banditry problem. The influence of the Counterrevolution of 31st March was seen in İzmir as it was seen in Istanbul. The fundamentalists also made a demonstration in İzmir.

Key words: *2nd Constitutional Monarchy, Izmir, Brigand, Counterrevolution of 31st March, Committee of Union of Progress, Ottoman Empire.*

---

* Yrd.Doç.Dr. Serap TABAK, Celal Bayar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi .

Giriş:

II.Abdülhamid 1876 yılında tahta çıktığında, hem Türk ordusunun eğitimini en üst düzeye çıkarmak, hem de siyaset ile ilgilenmesini önlemek istedi. Ancak 1876 yılındaki I. Meşrutiyet'in İlanı'ndan sonra, Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde pek çok gizli cemiyet oluşturuldu. Bunların içinden, İstanbul'daki askeri tıbbiye öğrencilerinin kurduğu İttihad ve Terakki Cemiyeti (Bundan sonra İ.T. olarak gösterilecektir.) Rumeli'de güçlendi. Çünkü, Rumeli'de II. Abdülhamid'in istibdat yönetimi çok etkili değildi.

1908 yılında, Rus ve İngiliz hükümdarlarının Reval'de buluşup Osmanlı Devleti'ni paylaşmaya karar verdikleri Rumeli'de duyuldu. Bunun üzerine, Rumeli'deki İ.T. üyesi bazı genç subaylar, Padişah'ı "meşrutiyeti ilana zorlamak" amacıyla silahlı harekete giriştiler. Örneğin; Resneli Niyazi Bey, emrindeki askerlerle birlikte dağa çıktı. Resne'deki isyanı bastırmak için üzerlerine İstanbul'dan askeri kuvvet gönderildi. 7 Temmuz 1908'de görevli olarak gönderilen Türk tümen komutanı Şemsi Paşa, Manastır'da bir İttihadçı fedai tarafından şehit edildi. Onun yerine gönderilen Müşir Tatar Osman Paşa, aynı komite tarafından etkisiz hale getirilip dağa kaldırıldı. 23 Temmuz 1908 günü, İ.T.Komitesi Manastır'a hakim olarak II.Meşrutiyet'i ilan etti. Aynı gün, Sultan II:Abdülhamid de bir ferman yayınlarak, Meşrutiyeti ilan etmek zorunda kaldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer yerlerinde de bazı hareketler oldu ¹.

Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa olaylara daha sert bir şekilde müdahale edilmesinden yana olduğu için, II.Abdülhamid onu azledip yerine de Said Paşa'yı sadrazamlık mevkiine atadı. Said Paşa hükümeti, 23 Temmuz 1908 günü, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin açılması için, yurttan seçimlerin yapılmasına dair karar aldı². Bu karar, 24 Temmuz 1908 tarihli gazetelerde ilan edildi. Bunun üzerine, 25 Temmuz 1908'den itibaren başta İstanbul'da olmak üzere, Osmanlı Devleti'nin diğer topraklarında büyük sevinç gösterileri oldu. Bu gösteriler II. Meşrutiyet'in ilan edildiğinin delili idi ³.

1908 yılının Ağustos ayı, ülkede "hürriyet sarhoşluğu" içinde gösterilerle geçti. 1876-1908 yılları arasında II.Abdülhamit'in istibdat yönetiminden etkilenen halk, şimdi sahip olduğu serbestliğin tadını, aşırı bir şekilde çıkarıyordu. Said Paşa, 1 Ağustos 1908 de hükümeti yenileyip, yeniden kurmasına rağmen 5 Ağustos 1908'de istifa etti. Yerine Sadrazam olan Kamil Paşa döneminde de bir süre gösteriler devam etti. Onun sadrazamlığı sırasında, "muhtar" bir idareye sahip olan Bulgaristan, 5 Ekim 1908'de "bağımsız" olduğunu ilan etti. Avusturya, o zamana kadar, "işgal" etmekte olduğu,

¹ Baykara 1991, 31-33; Bayur, 59-61.

² Baykara 1991, 31-33; Bayur, 65, 69; Akşin 1987, 83-84.

³ Baykara 1991, 33; Ahmad 1986, 47.

Bosna-Hersek’i topraklarına “ilhak” ettiğini 6 Ekim 1908’de Osmanlı Devleti’ne bildirdi. Aynı gün, Yunanistan da Girit adasını “ilhak ” ettiğini ilan etmiştir ⁴.

Bu olaylar üzerine, halk sokaklara döküldü. Avusturya’dan ithal edilen fes boykot edilerek, Avusturya’ya iktisadî bir darbe vurulmak istendi. Sokakları dolduran heyecanlı kalabalıklar, Bulgaristan ve Yunanistan ile savaş istiyorlardı. Ancak gelişen olaylar Türk Devleti’nin aleyhine sonuçlar verdi. Girit adası, birkaç sene daha sadece bir bayrak ve isim olarak Osmanlı Devleti’ne bağlı kaldı. Avusturya ise, Osmanlı Devleti’ne 2,5 milyon altın tazminat ödemeyi, Yenipazar Sancağı’nın işgaline son vermeyi ve öbür devletler kabul ederlerse kapitülasyonların da kaldırılmasını kabul etti. Böylece, Bosna-Hersek’in Avusturya tarafından ilhaki Osmanlı Devleti’nce kabul edildi. Bulgaristan ise, Osmanlı Devletine savaş tazminatı ödeyecekti ⁵.

Osmanlı Devleti’nde, Meclis-i Mebusan’ın açılması ve seçimlerin yapılması ile demokratik bir hayat başlayacaktı. İttihad ve Terakki Cemiyeti gizli bir teşkilat olmaktan çıkıp, Eylül 1908’de programını yayınlayarak siyasi parti hüviyetine girdi.⁶ 14 Eylül 1908’de ona muhalif Ahrar Fırkası kuruldu. 1908 yılının Kasım ve Aralık aylarında ülkenin her yerinde seçimler yapıldı.⁷

Osmanlı Meclis-i Mebusanı, Padişah II.Abdülhamid’in de hazır bulunduğu bir törenle 17 Aralık 1908’de çalışmalarına başladı. Kamil Paşa hükümetine, 13 Şubat 1909’da Meclis-i Mebusan güvensizlik oyu verince hükümet istifa etti. Yeni hükümet Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa tarafından kuruldu⁸. İttihad ve Terakki Partisi, Mebusan Meclisi’nde çoğunlukta olduğundan hükümeti de eline geçirmiştir. Fakat “komiteci” özellikleri devam ettiğinden, mecliste kendilerine karşı bir fikir oluşmasını istemiyorlardı. İ.T. aleyhinde yazılar yazan Serbesti gazetesi başyazarı Hasan Fehmi, 7 Nisan 1908’de İstanbul’da köprü üzerinde öldürüldü. Hem Hasan Fehmi’nin katli hem de katilinin bulunamaması, özellikle üniversite gençliğinin tepkisine yol açmıştır ⁹

II.Meşrutiyet’in İlanı, Osmanlı Devleti’nde önce hürriyet havası estirmişti. Ancak, ülkede siyasi cinayetlerin devam etmesi ve katillerin bulunamaması heyecan yaratıyordu. Rumi takvime göre, 31 Mart 1327 (M. 13 Nisan 1909) günü İstanbul’da Meşrutiyeti korumak amacıyla Rumeli’den getirilen “Avcı taburları”, “şeriat” isteğiyle ayaklandılar¹⁰. Bu harekete İstanbul’da bulunan askeri birlikler müdahale etmeyince, şehir birkaç gün karışıklık içinde kaldı. II.Abdülhamid de, durumun açık olmadığı ve

⁴ Akşin 1987, 91-92; Bayur , 113; Baykara 1991, 113.

⁵ Armaoğlu 1975, 320.

⁶ Tunaya 1998, 60.

⁷ Tunaya 1998, 59; Ahmad 1986, 60.

⁸ Ahmad 1986, 65, 67, 73; Akşin 1972, 112.

⁹ Baykara 1991, 34; Ahmad 1986, 79.

¹⁰ Akşin 1972, 54.

daha fazla kan dökülmesini istemediğinden hareketsiz kalmaya mecbur oldu. Bunun üzerine, Rumeli'deki bazı askeri birlikler, İstanbul'daki duruma müdahale etmek için harekete geçtiler. "Hareket Ordusu" adını alan bu birlikler, 23 Nisan 1909'da İstanbul'a ulaştı. Şehirde kanlı sokak çatışmaları olduktan sonra "Hareket Ordusu", 26 Nisan 1909 günü İstanbul'a hakim oldu¹¹. Bu olaylardan dolayı şehirde pek çok insan öldü. Ancak bu harekete şehirdeki askeri birlikler katılmadı. II.Meşrutiyet'in İlamı ile siyasi yetkileri sınırlanan II.Abdülhamid, 31 Mart Olayı'nın sebebi olarak görüldüğü için görevden alındı. Meclis-i Mebusan onun yerine kardeşi V.Mehmed Reşad'ı, 27 Nisan 1909'da Padişah olarak atadı¹². II.Abdülhamid olaylarla hiçbir ilgisinin olmadığını belirtip hakkında tahkikat yapılmasını istediye de, bu isteği İttihat ve Terakki ile Meclis-i Mebusanca geri çevrildi. Böylece, 31 Mart Olayı'nda II.Abdülhamid'in yeri şüpheli kaldı¹³. V.Mehmed Reşad (1909-1918) hemen her konuda, kendisince en uygununu yapmaya çalışan ağabeyi II.Abdülhamid'in bazı çevrelerce kötü kişi olarak nitelendirildiğinden dolayı, o önüne ne getirilirse imzaladı. Şahsi hiçbir girişimde bulunmadı¹⁴.

31 Mart Olayı sebebiyle, Hüseyin Hilmi Paşa'nın yerine Tevfik Paşa hükümeti kuruldu. Olaylar sakinleşince, Hüseyin Hilmi Paşa yeniden sadrazamlığa getirildi. Hükümet Mebusan Meclisi'nden güvenoyu almasına rağmen, sadrazam bir süre sonra istifa etti. Yerine, Roma eski sefiri ve hukuk bilgini Hakkı Paşa, sadrazam oldu (12.1.1910)¹⁵. Hakkı Paşa kabinesinin iki özelliği vardı. Birincisi, eskisine göre daha fazla İttihatçı nazır kabine de görev aldı. Bunlar Talat Paşa (Dahiliye), Cavit Bey (Maliye), Nail Bey (Maarif) ve Hayri Bey'dir (Evkaf). İkincisi: Siyasi açıdan etkili olan Mahmut Şevket Paşa da Harbiye Nazırı olarak hükümete dahil edilmiştir. Böylece, paşanın denetim altına alınabileceği umulmuşsa da bu mümkün olmamıştır. Bu sırada, Harbiye Nezareti ile Maliye Nezareti arasında büyük sorunlar çıktı. Mahmut Şevket Paşa, Harbiye bütçesinin, Divan-ı Muhasebat (Sayıştay) denetimine girmesini kabul etmiyordu. Maliye Nazırı ısrar edince, paşa istifa etti. Bundan zorla vazgeçirildi ise de, bunun için Harbiye Nezareti'nin Divan-ı Muhasebat denetiminin dışında kalması kabul edildi¹⁶.

31 Mart Olayı'ndan sonra muhalefetin durumu Osmanlı Devleti'nde zorlaştı. İ.T. "bizden olmayanlar, 31 Martçılardır" havasını estiriyor ve sıkıyönetim kimseye göz açtırmıyordu. Yine de etkinlik göstermeye çalışan bazı fırkalar vardı. Bunlar: Osmanlı Demokrat Fırkası (6 Şubat 1909'da kuruldu), Mutedil Hürriyetperveran Fırkası (Kasım

¹¹ Bayur , C.I, 2.Kısım, 197, 199; Akşin 1972, 54, 125, 127-129.

¹² Bayur , C.I, 2.K., 211-212.

¹³ Baykara 1991, 35.

¹⁴ Baykara 1991, 35.

¹⁵ İnal 1982, C.II, 364.

¹⁶ Akşin vd. 2002, 36.

1909'da Mebusan Meclisi'ndeki Arnavut ve Arap Mebusların kurdu) ve Ahali Fırkası (21 Şubat 1910'da kuruldu)'dır¹⁷.

İ.T.'e muhalif Sada-yı Millet gazetesinin başyazarı Ahmet Samim, 9 Haziran 1910 gecesi öldürüldü. Bunu üzerine, Mahmut Şevket Paşa harekete geçti. Kendini ve Talat Paşa'yı öldürmeyi amaçladıkları ileri sürülen, Rıza Nur ve elli kadar muhalif arkadaşı tutuklandılarsa da sonradan aklandı. Bu sırada, Arnavutluk, Suriye ve Yemen'de çoğu askerlik ve vergi ile ilgili merkezîyetçi uygulamalara tepki niteliğindeki isyanlar yaygınlaşıyordu. Ayrıca, 1911 yılının başında, İ.T.'nin içinde başını Miralay Sadık Bey ve Mebus Abdülaziz Mecdi Efendi'nin çektiği bir Hizb-i Cedid (Yeni Hizip) hareketi başladı. Hareketi, Mahmut Şevket Paşa destekliyordu. Bu olaylar olurken, kabinedeki İ.T.'li nazırların sayısı da birer birer azalıyordu¹⁸.

1- II.Meşrutiyet'in İlanı ve 31Mart Olayı Sırasında İzmir Vilayeti

II.Meşrutiyet'in İlanı'ndan önce, İzmir'e vali olarak, Konya eski Valisi *Faik Bey* H. 29 Zi'l-kade 1326 (M. 14 Ocak 1907)'de tayin edildi¹⁹. Faik Bey göreve başlar başlamaz, eşkıya takibine büyük önem verdi. Ancak, o da Çakırcalı çetesine karşı hiçbir şey yapamadı. Bunun üzerine devlet tekrar af kanunu çıkarttı. Çakırcalı çetesi üçüncü defa affedildi. 1907 yılında gerçekleşen aftan sonra, vilayette "Eşkiya-yı Takibe Kumandanlığı" oluşturuldu. Bu kumandanlık, 1907 yılının Mart ile Ağustos ayları arasında Ege dağlarındaki birçok eşkıya çetesini ele geçirdi. Bunlardan bazıları şunlardır: Tire'de Kaşiyân Hüseyin, Buldan köylerinde Ali Molla, Kuşadası'nda bir takım Rum eşkiyası ve Bergama'da da Saraç Ali çetesidir²⁰.

Faik Bey'in valiliğinin son zamanlarında, Kanun-u Esasi'nin Osmanlı Devleti'nde yeniden yürürlüğe konması için, Niyazi Bey ve arkadaşları Rumeli'de dağa çıktılar. Bu isyanın önlenbilmesi için, İzmir Vilayeti ile vilayete bağlı kazalardan da redif askeri toplanarak Selanik'e sevk edilmiştir. Bu sırada, İzmir'de bulunan İttihad ve Terakki Partisi'nin İzmir temsilcisi olup "Yakup Ağa" diye tanınan Doktor Nazım Bey ile bir takım subaylar, Rumeliye sevk edilmekte olan askerleri, hürriyet ve meşrutiyet

¹⁷ Tunaya 1998, ,C.I, 175-215, 241-251.

¹⁸ Akşin vd. 2002, C.IV, 37.

¹⁹ Aydın Vilayeti Salnamesi, H.1326, Defa: 25, 87 ; Ahenk, 3 Zi'l-hicce 1326. 1833 yılında Aydın Eyaleti kuruldu. Eyaletin merkezi muhtemelen 1811'den beri Aydın Sancağı'nın da merkezi bulunan Güzelhisar-ı Aydın idi. Said Mehmed Paşa'nın valiliği sırasında 1842'de Aydın Eyaleti'nin merkezi İzmir oldu. 1843'de Yakup Paşa'nın ikinci defaki valiliği sırasında Aydın tekrar Aydın Eyaletinin merkezi oldu ve 1850 yılına kadar da bu durum devam etti. 27 Şubat 1850 tarihinde, Halil Rıfat Paşa'nın valiliği sırasında İzmir, Aydın Eyaleti'nin merkezi oldu. Bu sebepten dolayı da 1850 ile 1867 yılları arasında, İzmir Eyaleti diye de anıldı. Ancak, bunun yanında genel olarak Aydın Eyaleti tabiri de kullanılmaktaydı. 1867 yılında çıkarılan Vilayet Kanunnamesi ile Osmanlı Devleti'nin mülki taksimatı köklü değişikliğe uğradı. 9 Temmuz 1864 yılında Aydın Vilayeti kuruldu. 1867 tarihli Vilayet kanunnamesinin uygulanmasıyla, eyaletin adı da "Aydın Eyaleti" iken "İzmir Eyaleti"ne dönüştü.

²⁰ B.O.A., Aydın Gelen-Giden Defteri, No: 109, 315, 323; Dursun 1994, 41-44.

lehinde aydınlatıyorlardı. Bunun sonucunda da İzmir'den Rumeli'ye isyanı bastırmak için gönderilen askerler, II.Meşrutiyet'in ilanı için mücadele eden askerlere katıldı.²¹

II.Abdülhamid, 23 Temmuz 1908'de II.Meşrutiyet'i İlan ederek Mebusan Meclisi'ni toplanmaya çağırdı. II.Meşrutiyet'in İlanı bütün yurttaki olduğu gibi, İzmir'de de büyük şenliklerle kutlandı. İzmir'den Rumeli'ye gönderilen askerler şehre geldiklerinde çarşı ve sokaklarda sevinçten havaya ateş etmişlerdir. Ayrıca, hürriyetin verdiği coşkuyla doğrudan hapishaneye giderek bütün mahpusları da serbest bırakmışlardır. Bu sırada hapishanede bulunan eşkiya ve reisleri de serbest bırakıldı. Merkezi yönetim iyi niyetini göstermek için, 23 Temmuz 1908'de genel af çıkardı. Bunun üzerine, hem İzmir'de hem de ona bağlı kazalarda günlerce şenlikler yapıldı. Bütün kahvehanelerde, çarşılarda, Kordon'da ve kalabalık olan mahallerde istibdat aleyhine ve meşrutiyet lehine nutuklar söylendi. İzmir'de devlet dairelerinde görev yapan memur kadroları ile jandarma kadrolarında İttihad ve Terakki Cemiyeti adına iktidara gelen Sait Paşa Hükümeti'nin isteğiyle düzenleme yapıldı. Halka kötü davranıp çalışmayan memurlar görevden alınarak, onların yerine çalışkan ve namuslu memurlar kadrolu olarak memuriyet görevine getirilmişlerdir²².

II.Meşrutiyet'in İlanı'ndan sonra, İttihad ve Terakki Cemiyeti, İzmir Vilayeti ve çevresindeki kulüplerinin sayısını ve faaliyetlerini arttırdı. Osmanlı Devleti'nin bütününde olduğu gibi, İzmir Vilayeti'nde de 1908 yılında mebus seçimleri yapıldı. Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na katılacak olan İzmir müntehib-i sanilerinin seçimi, 12 Kasım 1908'de Belediye dairesinde yapılmıştır. İttihad ve Terakki Partisi'nin İzmir teşkilatı bu seçimlerde etkili oldu ve partinin önde gelenleri İzmir'de mebus seçildi.

İzmir'den mebus seçilenler ve aldıkları oylar şöyledir:

Müftü Mehmed Said Efendi	294 oy,
Çelebizade Hoca Seyyid Bey	289 oy,
Aristidi Paşa	251oy,
Nesim Mazliyan Efendi	186 oy,
Doktor Edhem Bey	185 oy,
Pavlo Karolidi Efendi	166 oy ²³ .

Vali Faik Bey'in yerine, Selanik eski Valisi Rauf Paşa, H.12 Receb 1326 (M.10 Ağustos 1908)'de İzmir Vilayeti valiliğine atandı. Vali Rauf Paşa, göreve başlar başlamaz ilk iş olarak, bazı memurları yeteneksiz olduklarını söyleyip görevden aldı ve

²¹ Dursun 1994, 45-47; B.O.A. İrade Dahiliye, No: 3239/9103; Ahenk, 25 Receb 1326 (23 Ağustos 1908).

²² B.O.A. İrade Adliye ve Mezahib, 1 Receb 1326; Takvim-i Vekayi, 14 Şubat 1327; Düstür 1329, 650-651; Ahenk, 3, 4, 12 Receb 1326; Dursun 1994, 45-47.

²³ Takvim-i Vekayi, 28 Teşrin-i evvel 1326; Tercüman-ı Hakikat, 11 Teşrin-i sani 1908; İttihat, 15 Kasım 1908. Seçimlerle ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Demir 1994.

yerine yenilerini atadı. Osmanlı Devleti'nin her yerinde uygulanan genel af kanunu sebebiyle, İzmir Vilayeti'ndeki hapisanelerde bulunan pek çok mahkum da serbest bırakılmıştı. Serbest bırakılanlar arasında, başta Çakırcalı olmak üzere, bazı büyük eşkıya çeteleri yer almaktaydı. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nce eşkiyalar istibdat yönetiminin kurbanı olarak görülmekteydi. İ.T. eşkiyaları topluma kazandırmak, böylece İzmir Vilayeti'ni asayişsizlikten kurtarmak istiyordu. Bunun için, İ.T. Cemiyeti'nin İzmir şubesi'nin öncülüğünde, Ege Bölgesi'ndeki diğer şubelerinin de katkılarıyla, İzmir Vilayeti'nin her yerinde duyurular yapılarak, eşkıya çetelerinin silahlarını bırakmaları istendi. Bu girişim kısmen başarılı oldu. İ.T., 22 Ağustos 1908 tarihinde, silah bırakan ve haptiden çıkan çeteler için, Ödemiş'te bir yemin töreni düzenlendi. Burada çeteler, bir daha eşkiyalığa dönmeyeceklerine dair yemin ettiler²⁴. Bu törene, affedilen çetecilerden Çakırcalı Efe de katılıp yemin etmiş ve bu hareketiyle de halka güven vermiştir. Ayrıca, Çakırcalı Efe, İ.T. Cemiyeti yöneticileriyle konuşarak, kendisini hasımlarıyla da barıştırmalarını istemiştir²⁵.

İzmir Vilayeti'nin dağlarında eşkiyalık yine de devam ediyordu. Vilayetdeki eşkiyalık sebebiyle, durumun gittikçe kötüleşmeye başlaması halkın yakınmalarına neden olmuştur. 8 Ocak 1909 tarihli İttihad Gazetesi'nde "Vali Paşa Hazretlerine açık mektup" başlığını taşıyan bir yazı yayınlandı. Yazının yayınlanması üzerine, Aydın Vilayeti mebusları, sorunu Meclis-i Mebusan'a getirerek çare bulma arayışı içine girdiler. Saruhan Mebusu Şekip Bey, Dahiliye Nazırı'nın yanıtlaması için verdiği soru önergesinde, eşkiyalığın artması karşısında Vali Rauf Paşa'nın hiçbir işe yaramadığını belirtip, niçin görevden alınmadığını sormuştur²⁶.

2- İzmir'de Avusturya ve Bulgaristan Mallarının Boykotu

5 Ekim 1908 tarihinde, Avusturya "işgal" etmekte olduğu Bosna-Hersek'i topraklarına "ilhak" ettiğini ilan etti. 6 Ekim 1908'de ise, Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti. Aynı tarihte, Yunanistan da Girit'i ilhak ettiğini açıkladı. Bu gelişmeler üzerine, Avusturya ve Bulgaristan mallarını boykot yapmak için, 10 Ekim 1908 günü sabah saat 8'de, İzmir Hükümet konağının önüne halk toplandı. Feslerin yanında, Avusturya'dan gelen diğer mallara da boykot²⁷ yapılması isteniyordu. Kesme kelle şekerleri, şişe ve onunla ilgili aletler satan mağazalar ile İzmir'de kullanılan sigara kâğıtlarının %90'nın Avusturya malı olduğu belirtilip bunların da halk ve tüccarlar

²⁴ B.O.A. İrade Dahiliye, No: 9395; İttihat, 7 Teşrin-i sani, 14 Kanun-u sani 1324; Takvim-i Vekayi, 17 Ağustos 1325, 14 Şubat 1327; Düstûr 1329, 650-651; B.O.A. İrade Adliye ve Mezahip, No: 1326-B-1.

²⁵ Ahenk, 10 Ağustos 1326 (23 Ağustos 1908); Ege'deki eşkiyalık ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Yetkin 1996, 118-179.

²⁶ M.M.Z.C., C.I, İ.ç.9, 29 Kanun-i evvel 1326, 122; İttihad, 26 Kanun-i evvel 1326.

²⁷ Boykot kelimesinin kökeni, 19.y.y.'da İrlanda'da İngiliz çiftliklerine bakan İngiliz komutan J.Booycoott'un adından gelmektedir. Komutan halka zulüm ederdi. Onlar da İngiliz mallarını boykot edelim dediler. Kelime İngilizceden Türkçeye geçmiştir.

tarafından satın alınmaması isteniyordu. Ayrıca gazetelerce, kayıkçıların Avusturya ve Bulgaristan vapurlarına uğramamaları, tüccarların Avusturya vapurlarını kullanmamaları ve halkın da bu vapurlara binmemesi istenmekteydi. Bunlardan başka, Avusturya bankalarında bulunan paraların çekilmesi, sigorta şirketlerine sigorta yaptırılmaması ve postanelerine de mektup verilmemesi belirtilmiştir. Hatta boykotta o kadar ileri gidilmiştir ki, Avusturyalıların işlettiği Kramer Gazinosu'na gidilmemesi bile istenmiştir²⁸.

İzmir Vilayeti'nde, Avusturya fesleri yerine milli feslerin kullanılması istenmiştir. Ancak, bunu yaparken de zora başvurulmaması belirtilmiştir. İzmir'deki Avusturya ve Bulgaristan mallarının boykotunu Müslüman ve Ermeniler desteklerken şehirdeki Rumlar yeterli ilgiyi göstermemişlerdir. İzmir Valisi Rauf Paşa da "devlet memurlarını teşvik ediyor" iddialarına maruz kalmamak için, boykota katılmamıştır. Bu hareketi dolayısıyla da, İzmir'de yayınlanan yerel gazetelerce eleştirilmiştir²⁹.

İ.T.Cemiyeti'nin önde gelenlerinin İstanbul'da kurduğu *Boykotaj Cemiyeti*'nin, 5 Kasım 1908 tarihinde İzmir'de dört şubesi kuruldu. Bu dört şube de onar kişilik heyetler bulunuyordu. İzmir Boykotaj Cemiyeti, 12 Kasım 1908'e kadar, şehirde boykota katılmayanların gazetelerde teşhir edileceğini ilan etti. Bu ilan, İzmir halkı üzerinde etkili olmuştur. Önce fesler çıkarılmış kalpak giymeye başlanmış, daha sonra da Avusturya'dan gelen diğer mallar boykot edilmiştir. Bulgaristan'dan gelen malları boykot etmek içinde "Osmanlı Sebatkeran Cemiyeti" adını taşıyan bir cemiyet daha kurulmuştur³⁰.

İzmir Vilayeti'nde, Boykotaj Cemiyeti'ne 237 tüccar dahil olmuş, 8241 kuruş gelire karşılık, 6157 kuruş harcanmış ve cemiyetin hususi kasasına da 2084 kuruş kalmıştır. Cemiyet şehirde boykotaj son bulduğunda kalan paranın da işçiler yararına harcanacağını belirtmiştir. Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında, Bosna-Hersek'in Avusturya'ya tazminat karşılığı bırakılması konusundaki anlaşmanın imzalanmasından sonra, İzmir'de 1908 yılının Ekim ayından beri süren boykotaj 26 Şubat 1909'da sona erdi³¹.

1909 yılının başlarında İzmir Vilayeti'nde eşkiyalık olaylarının artması üzerine, Vilayet "Kuvve-yi Takibiye Kumandanlığı"na Kaymakam Mehmet Sadık Beyi atanmıştır. Mehmet Sadık Bey, göreve başlar başlamaz, 28 Ocak 1909 tarihli

²⁸ Ahenk, 13, 15, 17 Teşrin-i evvel 1326; İttihad, 8, 11, 14, 25 Teşrin-i evvel 1326; 1, 8, 9 Teşrin-i sani 1326. Kramer Gazinosu'nun ismi, Boşnak Naim Bey tarafından satın alındıktan sonra "Naim Palas" oldu. 13 Eylül 1923'de başlayan İzmir yangınında yanmıştır.

²⁹ Dursun 1944.

³⁰ Ahenk, 13 Kanun-i sani 1325, 13 Kanun-i sani 1326.

³¹ Ahenk, 28 Şubat 1909, 3, 6 Mart 1909; İzmir'de Bosna-Hersek mallarına uygulanan boykot hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Elmacı 1996, 67-97.

II.Meşrutiyet ilkelerine ters düşen ve halkın yaşamını zorlaştıracak olan bir beyanname yayınladı. Bu beyannameye rağmen, eşkiyalık önlenemeyince, Ocak 1909'da Osmanlı Mebusan Meclisi'nde yapılan tartışmalarda bunların sorumlusu olarak, o zaman 70 yaşlarında olan İzmir Valisi Rauf Paşa'nın yaşlığı ve yetersizliği gösterilmiştir. Mebusan Meclisi'ndeki tartışmalar sonucunda; Rauf Paşa Dahiliye Nezaretince görevden alındı. Yerine bir süre İzmir kumandanlarından Servet Paşa vekalet etmiş ise de, Berlin eski sefiri ve Posta-Telgraf Nazırı Galip Bey, 23 Şubat 1327 (7 Mart 1909) tarihinde İzmir Vilayeti valiliğine atanmıştır³².

Galip Bey, İzmir'e gelerek bir süre valilik yapmıştır. M.K.Dursun'a göre, Aydın mutasarrıfı Neşet Bey'i hükümet başka bir yere tayini etmiştir. Ancak, Aydın halkı ve nüfuzlu kişileri, Neşet Bey'den memnun olduklarından dolayı, halk validen Neşet Bey'in Aydın Mutasarrıflığı görevinde bırakılmasını rica etmiştir. Vali Galip Bey de halkın isteğine uyarak mutasarrıfı Aydın'dan ayıramayacağını İstanbul'a bildirdi. Bunun üzerine de hükümet Vali Galip Bey'i İzmir Vilayetini iyi yönetemediği gerekçesiyle görevden almıştır.

Galip Bey'in yerine eski Sadrazamlardan Avlonyalı Ferid Paşa, H. 27 Safer 1327 (M.20 Mart 1909) tarihinde, vali vekili olarak İzmir'e tayin edildi. Ayrıca, vilayetteki eşkiyalığı önlemek amacıyla, Kara Sait Paşa, 31 Mart 1909'da yeniden "Kuvve-yi Takibiye Kumandanlığı"na atandı³³.

Vali Avlonyalı Ferid Paşa ile Kuvve-yi Takibiye Kumandanı Kara Sait Paşa, eşkiyaların yakalanabilmesi için, vilayetteki bütün mutasarrıf ve kaymakamlara tebliğ edilmek üzere bir dizi önlemleri içeren bir "izahname" hazırladı. Bu "izahname" basın yolu ile halka da duyuruldu. Buna göre; silah taşımak yasaklanıyor ve ahaliye de eşkiyayı saklamaması konusunda yükümlülükler yükleniyordu. Alınan önlemler sonucunda, eşkiyalara karşı bazı başarılar kazanıldı. Mehmet Çavuş ve Çerkez Kasım çeteleri yakalandı. Bu sırada, affedilmiş olan Çakırcalı Mehmet ve çetesi de takiplere katılıp, hükümete yardımcı olmuştur. Çakırcalı, sıkı bir takip sonucunda, Sarı Ali çetesini tamamen ortadan kaldırmıştır³⁴.

Eski vali Galip Bey zamanında atandığı göreve gitmemekte direnen Aydın mutasarrıfı Neşet Bey'i, yeni vali vekili Avlonyalı Ferid Paşa İzmir'e telgrafla çağırdı. Neşet Bey ilk önce İzmir'e geldi. Buradan da İstanbul'a gitti. Böylece, yeni vali vekili Ferid Paşa otoritesini İzmir ve çevresine gösterdi. Ayrıca, şehirde eğitim ve öğretimin

³² Tabak 1997, 64.

³³ B.O.A., İrade Dahiliye, No: 9845-394; M.M.Z.C.,C.I.İç.12, 1 Kanun-i sani 1327, 196-197; Ahenk, 18 Mart 1325; İttihad, 17 Mart 1327; Dursun, 53-54.

³⁴ Takvim-i Vekayi, 13, 30 Mart 1327; İttihad, 2 Mayıs 1325; Ahenk, 18, 29 Nisan, 1, 14 Mayıs 1327; Yetkin 1996, 125-126.

gelişmesine de çalıştı³⁵. Ferid Paşa'nın İzmir'de bulunduğu sırada, İstanbul'da 31 Mart Olayı (13 Nisan 1909) gerçekleşti. İstanbul'daki olaylar İzmir'de de etkisini gösterdi. Bir grup halk, hükümet konağı avlusunda, caddeler ve kışlada heyecanlı bir şekilde gezinip, havaya ateş ederek gürültü çıkardı³⁶. Saruhan Sancağı mebusu Tokadizade Şekip Bey, 31 Mart Olayı'ndan sonra İstanbul'dan ayrılarak İzmir'e geldi. Hisar Camii'nde kılınan Cuma namazından sonra cemaate, İstanbul'daki hadiseler hakkında bilgi vermiştir³⁷. 31 Mart Olayı sebebiyle, İzmir şehri ve çevresinden olayı kınayan ve teessürlerini bildiren bir telgraf Mabeyn'e ve Meclis-i Mebusan'a çekildi³⁸. Ayrıca, 23 Nisan 1909 günü, Sabah saat 9 civarında, Dellal Altıparmak Mehmet ile Giritli İbrahim Yanariki isminde iki kişi, biri Bitpazarı'ndan İkiçeşmelik'e ve diğeri de Meyhane Boğazı'ndan Frenk mahallesine doğru koşarak; "*ne duruyorsunuz ...dükkanları kapatınız*" yollu ifadeler ile esnaf ve ahaliyi heyecana düşürmüşlerdir. "*Hadise ani olduğundan esnaf, telaş ve endişeden şaşırarak dükkanını kapamış ise de zabıta, zabitan ve asker derhal yetişerek ahaliyi teskin ve mucib-i telaş ve heyecan hiçbir hal ve hadise olmadığına dair tatmin eylemiş ve bunun üzerine dükkanlar tekrar açılarak, esnaf alış-verişe devam etmiştir*"³⁹. Bir süre olayları, telgraf başında takip eden vali vekili Ferid Paşa, İstanbul'da II.Abdülhamid'in tahtan indirilip, 27 Nisan 1909 tarihinde, V.Mehmed Reşad'ın padişah olduğunu öğrenip haberi halka duyurunca, haber şehirde sevinç gösterileriyle karşılanmıştır. Bu olaylardan bir süre sonra, Vali vekili Ferid Paşa görevden alınmıştır⁴⁰.

Aydın Vilayeti Valiliğine, H.17 Rebiü'l-ahir 1327 (M.8 Mayıs 1909)'da Kosova eski Valisi Müşir Kazım Paşa tayin edildi ve o da 16 Mayıs 1909'da görevine başladı⁴¹. Müşir Kazım Paşa, vali olduktan kısa süre sonra, vilayetteki eşkiyalığı önlemek için silah yasağını tekrar gündeme getirdi. Ayrıca, 1 Haziran 1909 tarihinde, eşkiyalığın önünün alınması için gerekli önlemleri içeren, Türkçe ve Rumca olarak bir "nizamname" yayımlattı. Nizamname; vilayetin bütün liva, kaza ve köylerinde halkın göreceği yerlere astırıldı. İçeriğinin ihtiyar heyetlerince halka okutulup duyurulması sağlandı. Vali Paşa'nın eşkiyalığın önünü almak için hazırlattığı nizamnamenin 9. ve 10. maddeleri, eşkiyaların yakalanması konusunda halkı mükellef tutuyordu. Bu sırada, Takib-i Eşkiya Kumandanı olarak İzmir'de göreve başlayan Kara Sait Paşa, 2 Temmuz 1909'da yaklaşık 3 ay görev yaptıktan sonra, bu görevinden alınarak Selanik'e tayin edildi⁴².

³⁵ Tabak 1997, 65.

³⁶ Dursun 1994, 56-57.

³⁷ Ahenk, 15 Nisan 1909 (2 Nisan 1327).

³⁸ Ahenk, 17, 19 Nisan 1909.

³⁹ Ahenk, 24 Nisan 1909; 31 Mart Olayı'nın İzmir'e yansımaları hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Türker 1989, 96-98.

⁴⁰ Dursun 1994, 56-57; Yetkin 1996, 126-127; Baykara 1985, 12-13.

⁴¹ B.O.A. İrade Dahiliye, No: 9932-33; İttihat, 4 Mayıs 1325; Ahenk, 5 Mayıs 1327

⁴² Ahenk, 19 Mayıs, 10 Haziran 1327; İttihat, 8 Haziran, 9 Temmuz 1327.

Aydın Vilayet’inde eşkiyalığın önünün alınmasında, hükümetin çözüm olarak düşünüp uygulayabildiği tek şey, vali ve takip komutanlarını değiştirmekti. Bu sebeple, 8 Mayıs 1909 tarihinde valiliğe atanan Kazım Paşa, yaklaşık üç ay kadar bir süre görevde kaldıktan sonra, 1909 yılının Ağustos ayının ortalarında görevden alındı.

Boş kalan Aydın Vilayeti Valiliği’ne, H.8 Şaban 1327 (M.25 Ağustos 1909) tarihinde, Mahmut Muhtar Paşa atandı. M.Muhtar Paşa, 6 Eylül 1909’da İzmir’e gelerek göreve başladı⁴³. Mahmut Muhtar Paşa da halefi Kazım Paşa gibi, İzmir ve çevresindeki eşkiyalık olayları ile mücadele etti. Daha önce, hükümet tarafından birkaç defa af edildiği halde tekrar dağa çıkmış olan Çakırcalı Mehmet ve çetesiyile mücadele etti. İlk önce, Çakırcalı ve Tekelioğlu çetelerini ele geçirebilmek için başlarına büyük para ödülleri koyarak, bunu basın yoluyla ilan etti. Ayrıca afişler bastırılıp vilayetin her yerinde asılması da sağlanmıştır⁴⁴. Çakırcalı Mehmet çetesinin faaliyetlerini arttırması üzerine Vali Mahmut Muhtar Paşa, Koca Mehmet, Çamlıcalı Hüseyin ve Gökdeli çetelerini “Kır serdari” ünvanıyla yeniden Çakırcalı’nın takibine göndermiştir. Aydın Vilayeti’ndeki eşkiyalığın ürkütücü boyutlara ulaşması üzerine; Meclis-i Mebusa’ndaki Aydın mebuslarının girişimleri ile 3 Ekim 1909 tarihli bir iradeyle “Men-i Şekavet Kanunu”nu Aydın ve İzmir Vilayetleri’nde uygulamaya kondu. “Men-i Şekavet Kanunu”na göre; eşkiya ve yardımcıların yargılanması için, 14 Ekim 1909’da “Aydın Divan-ı Harb-i Örfisi” meydana getirildi. Divanın çalışma yerinin tespiti, kanunun 29. maddesi gereğince valilerin yetkisine bırakılmıştı. İzmir Valisi Mahmut Muhtar Paşa da, divanın görev yerini Aydın Sancağı olarak belirledi⁴⁵.

Vali Mahmut Muhtar Paşa, şehrin düzenlenmesinde alınacak kararlarda vilayeti tek yetkili mercii yapmak istediği gibi, belediye üzerinde de otoritesini hissettirmekten çekinmemiştir. Bu yaklaşımın, II.Meşrutiyet ile ortaya çıkan, belediye meclislerinin halkın temsilcisi olduğu, bu sebeple de “şehirlerin meclis-i mebusanı” olarak algılanması gerektiği yönündeki anlayışla çatıştığı noktada vali ile belediye heyeti arasında sürtüşme zemini de oluşmuş oldu⁴⁶.

İzmir Vilayet Meclisi’nin, 22-29 Kanun-ı evvel (Aralık) 1909 tarihleri arasındaki toplantıları sırasında verilen karara göre; Belediye Kanunu’nun 2. maddesine dayanarak büyük şehirlerde; her kırk bin nüfusa 1 belediye dairesinin oluşturulması gerekiyordu. Bu kanuna göre, İzmir belediyesinin 3 daireye ayrılması kararlaştırıldı. Ayrıca, Karşıyaka ve Buca belediyeleri de müstakilen idare edilecekti. Vali Mahmut Muhtar Paşa’nın, Vilayet Umumi Meclisi tarafından alınan bu kararı uygulamaya geçirmek istemesi, şehirdeki tartışmaları yeniden alevlendirdi. Belediye, “...İslamların fakir ve

⁴³ B.O.A.İrade Dahiliye, No: 10133-1216; Ahenk, 20 Ağustos 1327.

⁴⁴ Tabak 1997, 76; Ahenk, 3, 11 Eylül 1327.

⁴⁵ B.O.A. İrade Dahiliye, No:1327-N.40; Takvim-i Vekayi, 1 Teşrin-i evvel 1327; M.M.Z.C., C.I, İç: 23, 28 Kanun-i evvel 1327, 475; Köylü, 1 Teşrin-i evvel 1327; Düstûr 1329, 767-773.

⁴⁶ Serçe 1998, 104-105.

Hıristiyanların zengin olacağı cihetle, taksimden İslam mahallatının mutazarrı olacağı”nı ileri sürerek buna şiddetle karşı çıkıyordu ⁴⁷.

Kısırıldığıнын söylenmesine ve alınan bütün önlemlere rağmen, Çakırcalı Mehmet Çetesi, söylenenlerin aksine faaliyetlerini sürdürüyordu. Harbiye Nezareti de Aydın Vilayeti’nde eşkiyalığı önleyebilecek bir kumandan arıyordu. Sonunda, Kara Sait Paşa tekrar, İzmir Takib-i Eşkiya Kumandanlığı’na tayin edilerek, 10 Kasım 1909’da şehre geldi ⁴⁸. Valilik makamı, vilayetdeki eşkiyalık olaylarının boyutunu tespit etmek için, bütün kaza ve sancaklara yazı yazdırıp, çetelerin işledikleri cinayetleri ve öldürdükleri insanlar ile aldıkları paraların listesini yapmalarını istemiştir ⁴⁹. Ayrıca, valilik makamı Men-i Şekavet Kanunu’na dayanarak, 14 Kasım 1909’da Aydın’dan sonra İzmir’de de bir Divan-ı Harp kurarak, başkanlığına Miralay Arif Bey’i getirdi. Bu sırada, vilayetin mülki memurları da köyleri dolaşarak halkın kanunu iyi anlayıp anlamadıklarını tespit etmeye çalışmışlardır ⁵⁰.

Çakırcalı Mehmet’in eylemlerinin önüne geçilemiyordu. Kara Sait Paşa, 1910 yılının Ocak ayında, Aydın Vilayeti Takib-i Eşkiya Kumandanlığı görevini bıraktı. Bunun üzerine, eşkiyalık vilayette tekrar artmaya başladı. Özellikle Ali oğlu Ali Çetesi tekrar faaliyete geçti. Kara Sait Paşa’nın yerine, Aydın Vilayeti Takib-i Eşkiya Kumandanlığı’na eski Zabtiye Nazırı Ferik Ali Paşa atandı. Eşkiya takiplerinin yetersiz oluşu ve sorgulamalardaki usulsüzlükler, vilayetin asayişini iyice sarsıyordu. Bunun üzerine, Vali Mahmut Muhtar Paşa, vilayetin güvenliğini sağlamak için, yeni önlemler aldığını ve uygulamaya koyduğunu açıklayan resmi bir ilanı gazeteler de yayınlattı ⁵¹. Bütün önlemlere rağmen, İzmir Vilayeti’nde eşkiyalığın önü alınamayınca, “Men-i Şekavet Kanunu”na yeni maddeler ilave edilerek, vilayette 21 Eylül 1910 tarihinde “İdariy-i Örfiye” ilan edildi ⁵².

İzmir’de, vilayet ile belediye arasında önemli bir çatışma noktası da, şehrin geniş caddelere kavuşturulması meselesidir. Bu konuda ilk proje, Midhat Paşa’nın valiliği sırasında (1880) ikinci proje ise, Eşref Paşa’nın belediye başkanlığı sırasında (1895-1907) önerilmiş, ancak gerçekleştirilmemiştir. II.Meşrutiyet ile birlikte yeniden gündeme gelen bulvar açma konusundaki ilk ciddi adım, Vilayet Umumi Meclisi tarafından atılarak, şehirde üç bulvar açılması kararlaştırıldı ⁵³. Aynı konuda İzmir Belediyesi de bir

⁴⁷ İttihad, 14 Kanun-i sani, 11 Haziran 1909; B.O.A.,DH-MUI;54.2/16(3); Ahenk, 13 Kanun-i sani, 5 Mart 1909.

⁴⁸ Ahenk, 29 Eylül 1327, 19, 29 Teşrin-i evvel 1327; Köylü, 9 Teşrin-i sani 1327.

⁴⁹ Köylü, 1 Teşrin-i sani 1327; Ahenk, 1 Teşrin-i sani 1327.

⁵⁰ Ahenk, 1 Teşrin-i sani 1327; Köylü, 1 Teşrin-i sani 1327.

⁵¹ Köylü, 20 Kanun-i sani 1327; Ahenk, 28 Kanun-i sani 1327.

⁵² B.O.A. İrade Dahiliye, No: 1328. N. 8; Düstür 1330, C.II, 746; İttihad, 19 Eylül 1326; Köylü, 19 Eylül 1328, 12 Teşrin-i evvel 1328; Ahenk, 19 Eylül 1328.

⁵³ Aydın Vilayet-i Meclis-i Umumisi’nin 1325 Senesi Mukarreratı, 47-48; Ahenk, 27 Kanun-i sani 1909.

çalışma gerçekleştirmişti⁵⁴. Ancak, belediye'nin çalışması, Basmahane'den Gümrük'e kadar uzanacak tek bir bulvarın açılması oluşturmaktaydı⁵⁵. Vali Mahmut Muhtar Paşa ise, buna karşılık, eski vali Ferid Paşa zamanında, yabancı bir ortaklık adına hareket eden Polikarb Vitalis tarafından hazırlanmış ve üç bulvar açılmasını öngören projeyi uygulama çalışıyordu⁵⁶. Buna göre; birinci bulvar İzmir rıhtımından başlayacak, zahire borsasının güneyinden Basmahane İstasyonu'na ulaşacaktı. İkincisi, Basmahane'den şehrin kuzeyine doğru gidecek ve Bellavista'da son bulacaktı. Üçüncüsü de Çakmak fırınından Salepcioğlu hanına kadar uzanacaktı. Caddelerin genişliği, 15 ila 22,5 metre arasında değişiyordu. Valilik konuyla ilgili şartnameyi yayımlayarak belediye yönetimini tamamen dışladığını gösterdi⁵⁷. O zamana kadar sessizce sürdürülen çatışma, böylece gazete sütunlarına taşınan bir çatışmaya dönüştü.

Ancak, yukarıda aktarılan sebepler aslında temel çatışma noktasının görünen yüzleriydi. Büyük ölçüde, İttihatçı desteğiyle oluşan Uşakizade Muammer Bey'in başkanlığındaki yeni belediye heyeti, belediyenin valiliğin dışında, toplumsal iradenin yansımaları sonucunda oluşmuş bir kurum olduğu anlayışından hareketle, bağımsızlaşmaya çalışıyordu. Bunun sonucu olarak, II.Meşrutiyet'in İlanı'nı izleyen günlerde, belediye o güne kadar ödemekte olduğu, valilik ve diğer resmi dairelerin havagazı masraflarını karşılamayacağını açıklamıştır⁵⁸. Vali Kamil Paşa'nın Göztepe'deki ikametgahının aydınlatma masrafı, 1897-1907 yılları arasında belediyece karşılanmıştı. Şimdi, belediye havagazı kumpanyasına ödediği parayı validen geri istiyordu. Bu, belediyenin valilik ile arasındaki ilişkiye yeni bir yön vermek isteğini göstermekteydi. Valilik ise, belediyenin önceden olduğu gibi vilayetin emrinde bir daire olarak çalışmasını istiyordu⁵⁹.

Bu gelişmeler üzerine, Vali Mahmut Muhtar Paşa; *"umur-ı belediyeyi taht-ı inhisarına alarak kendisine şehremaneti salahiyetini vermek"* istediği şeklinde suçladığı Muammer Bey'i görevinden aldı⁶⁰. Muammer Bey'in görevden alınmasına, Vilayet Tensik-i Memurin Komisyonu'na üye olmasına rağmen katılmaması, yine Vilayet İdare Meclisi tarafından oluşturulan şehrin elektrikle aydınlatılması ile bulvar açılması komisyonlarına iştirak etmemesi ve H.1324-1325 (M.1906-1907) dönemine ait temettü vergilerine yapılan itirazların, belediye tarafından savsaklanması gerekçe olarak gösterilmekteydi⁶¹. Ayrıca, Uşakizade Muammer Bey, görevden alınmakla kalmamış, Vilayet İdare Meclisi tarafından yargılanması da kararlaştırılmıştı. Bu sırada boşalan

⁵⁴ Köylü, 14 Kanun-i sani 1910; Ahenk, 31 Kanun-i evvel 1909; B.O.A., Şura-yı Devlet-Aydın, No: 1438/7.

⁵⁵ Ahenk, 22 Kanun-i evvel 1909.

⁵⁶ Ahenk, 18 Kanun-i sani 1910, Serçe 1998, 106.

⁵⁷ Ahenk, 18 Kanun-i sani 1910, 30 Kanun-i sani 1910.

⁵⁸ Serçe 1998, 106; İttihat, 10 Eylül 1910.

⁵⁹ B.O.A.,Y.EE-Ek , 86/34-3338; Serçe 1998, 106-107.

⁶⁰ Köylü, 11 Kanun-i sani 1910; Ahenk, 11 Kanun-i sani 1910.

⁶¹ Serçe 1998, 107; B.O.A., DH.İ-UM , 54.2/ 16(54).

Belediye Başkanlığı görevine de vekâleten, Meclis üyelerinden Kapanizade Tahir Bey atandı⁶². Ancak, Tahir Bey görevi kabul etmediği gibi, belediye meclisini oluşturan üyeler de tepki göstererek hükümet ve valilik nezdinde büyük bir protesto hareketi başlattı⁶³. Ayrıca Belediye Heyeti, Sadaret, Şura-yı Devlet, Dahiliye Nezareti ve İzmir Valiliği'ne gönderdiği açıklamada, Muammer Bey ve Belediye Heyeti hakkında yapılan suçlamalara cevap verdi. Bunun yanında, 27 Aralık 1909 tarihinde de, Belediye Heyeti, Dahiliye Nezareti'ne vali ile meydana gelen çatışmanın asıl nedenlerini açıklayan bir yazı gönderdi⁶⁴.

İzmir Vilayeti'nin her milletten ileri gelen şahsiyetleri de, valiliğin uygulamasını protesto ederek, toplu olarak imzaladıkları şikâyetnameleri çeşitli makamlara gönderiyorlardı. Bu şikâyetnamelerde, Uşakizade Muammer Bey'in görevden alınması hareketinin "*hukuk-ı ammeye*" indirilmiş bir darbe olarak algılanması ve şehirlielerin vilayet yönetimi karşısında belediye heyetine sahip çıkması, yerel yönetim konusunda bir bilinçlenmeyi işaret etmektedir. Ancak, valiye karşı baştan itibaren bir tepkinin varolduğunu da unutmamak gerekir. Bunun üzerine, Dahiliye Nezareti valiliğin Muammer Bey'i görevinden alma gerekçelerini yerinde bulmamış ve belediye başkanlığına iade edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Fakat Muammer Bey İstanbul'a "*bila mezun*" gitmesi sebebiyle, bu sefer de görevden alınmıştır⁶⁵. Ancak, Dahiliye Nezareti bunu da kabul etmemiştir. Bütün bunlara rağmen, Vali Mahmut Muhtar Paşa'nın belediye reisi ve heyeti üzerindeki baskılarının sürdüğü anlaşılmaktadır. Nitekim baskılara dayanamayan Belediye başkanı Muammer Bey ve belediye heyeti üyelerinden bir kısmı istifa etmiştir. Bunun üzerine Vali Mahmut Muhtar Paşa, İzmir'de Belediye Başkanlığı görevine, Ahenk gazetesi sahibi Ali Nazmi Bey'i atamıştır⁶⁶.

Şura-yı Devlet, İzmir'de belediye ile valilik arasında çatışmaya yol açan belediyenin taksimatı ve bulvarlar meselesi hakkında, belediyenin düşüncelerini onaylar nitelikte kararlar vermiştir. Bu kararlara göre; yeni belediye kanunu hazırlanuncaya kadar belediyenin mevcut yapısı korunacak ve bulvar sayısı da belediyenin istediği şekilde belirlenecekti. Bu gelişmeler üzerine, II.Meşrutiyet'ten beri aynı hedeflerde birleşip, büyük ölçüde İttihad ve Terakki Partisi etrafında örgütlenmiş olan İzmir şehrinin ileri gelenleri arasında bölünmeler olmuş ve cemiyetten kopmalar başlamıştır⁶⁷.

Belediye heyetinin yarısını yenilemek amacıyla yapılan belediye seçimleri, İzmir Vilayeti'ndeki siyasi hareketi de hızlandırmıştır. Bir yandan, Mahmut Muhtar Paşa'nın

⁶² Köylü, 13 Kanun-i sani 1910.

⁶³ Köylü, 13 Kanun-i sani 1910.

⁶⁴ B.O.A., DH.İ-UM, 54.2 /16 (16); Serçe 1998, 107-110; Dursun 1994, 58.

⁶⁵ Serçe 1998, 110; B.O.A.,DH.İ.-UM , 54.2 / 16 (4,47, 48 , 50 , 77).

⁶⁶ Ahenk, 29 Ocak 1910; 1 Şubat 1910.

⁶⁷ Dursun 1994, 58.

valiliği sırasında, İ.T.Cemiyeti'nden tartışmalarla ayrılanlarla cemiyet arasındaki, diğer yandan da belediye seçimleri için aday belirlenmesi konusunda cemiyet içinde tartışmalar devam ediyordu. İttihat ve Terakki Partisi ile ters düşen İzmir Belediye eski başkanı Uşakizade Muammer Bey, seçimlerde Osmanlı Demokrat Fırkası'ndan aday olmuştur. Buna karşın, Dr.Taşlızade Ethem Bey İ.T.Cemiyeti'nin adayı idi⁶⁸. İ.T.Cemiyeti belediye meclisi üyelikleri için ise; Tevfik Paşa, Başık Hacı Mustafa Efendi, Abidinzade Refik Bey, Salepcizade Hacı Midhat Bey, Davavekili Ahmet Nesimi Bey, Emirlerhancısızade Refik Bey, Anastas Zaharya, Aleksadr Petridi, Meşrub Simonyan ve Selim Mizrahi'yi aday olarak gösteriyordu. Seçim başlar başlamaz taraflar birbirlerini yolsuzluk yapmakla suçlamışlardır⁶⁹.

Seçim sonucunda en fazla oyu; Belediye Başkanı Ali Nazmi Bey (587 oy) aldı. Ondan sonra sırasıyla, Başık Hacı Mustafa (433), Kapanizade Tahir (387), Uşakizade Muammer (337), Caferizade Kemal (304) ve Taşlızade Edhem beyler geliyordu. Seçim sonuçlarının açıklandığı gün ilk altı kişi içinde en az oyu almış olan İ.T.Cemiyeti'nin reis adayı Dr.Taşlızade Edhem "*haiz oldukları hak ve selâhiyete*"de dayanan İzmir Valisi Nazım Paşa (29 Kasım 1910) tarafından, Belediye başkanlığına atandı⁷⁰. Bu hareket tepkiyle karşılandı. Belediye seçimlerinde en fazla oyu alan Ali Nazmi Bey kamuoyuna bir teşekkür mektubu yayınlayarak, Belediye meclisi üyeliğinden istifa etti. Ondan sonra, Uşakizade Muammer, Başık Mustafa ve Hacı Toma Beyler de belediye meclis üyeliklerinden ayrıldılar⁷¹.

İzmir Vilayeti'nde, 21 Eylül 1910 tarihinde "Örfî İdare"nin ilan edilmesinden sonra, Takib-i Eşkiya Kumandanı Ali Paşa, yeni önlemler alınmasını görüşmek üzere, İstanbul'a gitti. Paşa, Harbiye Nezareti'nde çalışmalarda bulundu. Ali Paşa takip kumandanı olarak, eşkiya üzerine yapılan takibin şiddetlendirilmesi gerektiği, bunun için de nitelikli çok sayıda askere ihtiyacı olduğunu belirtti. Bu sebeplerden dolayı, hükümetten asker ve para talep etti. İsteklerinin karşılanamayacağını bildirilmesi üzerine, Ali Paşa Aydın Vilayeti Takib-i Eşkiya Kumandanlığı'ndan istifa etti. Onun yerine, hem muavin olarak, hem de *istidlâlât komisyonu* başkanlığına, 21 Kasım 1910'da, Selanik Divan-ı Harp reisi Miralay Nasuhi Paşa atandı⁷². İzmir Vilayeti'nde askeri yönetimde değişiklik gerçekleştirilmesinden hemen sonra, mülkî yapıda da değişiklik yapıldı. Vali Mahmut Muhtar Paşa görevden alınıp, Aydın Vilayeti

⁶⁸ Köylü, 29 Kanun-i sani 1911; Dursun 1994, 60-61.

⁶⁹ İttihat, 20, 22 Kanun-i sani 1911, 7 Şubat 1911.

⁷⁰ Ahenk, 15, 17 Mart 1911; Serçe 1998, 116.

⁷¹ Ahenk, 29 Mart 1911; İttihat, 21 Mart 1911.

⁷² Köylü, 9 Teşrin-i sani 1328; Nasuhi Paşa'nın başkanlığını üstlendiği "istidlâlât komisyonları", eşkiya takiplerinde deneyimli kişilerden oluşuyordu.

Valiliği'ne, eski Zabtiye Nazırı ve Eski Beyrut Valisi Nazım Paşa, 29 Kasım 1910 tarihinde İzmir valiliğine atandı ⁷³.

Vali Nazım Paşa göreve başlar başlamaz, kendisinden önceki valiler gibi, İzmir Vilayeti'ndeki eşkiyalık konusunda görüşlerini içeren bir "beyanname" yayınladı. Nazım Paşa, bir taraftan eşkiyalık işleriyle uğraşırken, diğer taraftan da 1911 yılında İzmir ve çevresinde yaşanan büyük kolera salgını ile mücadele etmek amacıyla, sürekli olarak İstanbul'dan jandarma istedi. Fakat Bab-ı Alî bu isteğe hep olumsuz cevap vermiştir. Kolera, şehirde o kadar etkili olmuştur ki, 23 Haziran 1911 günü, İzmir Maarif İdaresi, imtihanları okul açıldığı zamanda yapılmak şartıyla, ilkokulları ve özel okulları tatil etti. İzmir'de kolera ile mücadele etmek amacıyla oluşturulan "Karantina İdarehanesi" 17 Ağustos 1911'e kadar şehir de kadın, erkek ve çocuk olmak üzere, toplam 403 kişinin çeşitli hastalıklardan öldüğünü, bunların içinden yalnız 62'sinin koleradan öldüğünü belirtmektedir ⁷⁴.

İzmir Valisi Nazım Paşa, Dahiliye Nezareti'ne, 29 Mart 1911 tarihli bir telgraf göndererek, kendisiyle arasında zıtlasma bulunan Nasuhi Paşa ile Ferik Ali Paşa'nın başarısız olduğunu iddia ederek görevlerinden alınmasını istedi. Bunun üzerine, Dahiliye Nezareti de, 17 Nisan 1911'de, Aydın Vilayeti "istidlâlât komisyonu" ve "takip-i eşkiya kumandan muavinliği" görevlerini kaldırarak, Nasuhi Bey'in görevine son verdi. Daha sonra, 26 Nisan 1911'de ise; "*şimdiye kadar hiçbir semere istihsal olunamadığı*" gerekçesiyle, Ferik Ali Paşa'yı da Takib-i Eşkiya Kumandanlığı görevinden aldı ⁷⁵. Vilayet Jandarma kuvvetleri, 17 Kasım 1911 tarihinde Çakırcalı Mehmet Çetesi'ni sıkıştırdı. Çıkan çatışmadan sonra, Çakırcalı Mehmet (Başı ve elleri tanınmasın diye kendi adamlarınca kesilip, derisi de yüzlülmüştür.) ve Osman Bey'in cesedi bulundu. Çakırcalı Mehmet'in ölüm haberi İzmir'de bomba tesiri yaptı. Çatışmaların başlamasından sonra Nazilli'ye giden Vali Nazım Paşa, cesedin kimliğinin tespit edilmesi için büyük bir çaba gösterdi. Çakırcalı Mehmet Efe'nin karısına, son dağa kaldırdığı kişi olan Arpazlı Mehmet Bey ile takip kolcusu Bayındırlı Mülazım Mehmet Efendi'ye de onaylatıldıktan sonra, vilayet resmen Çakırcalı Mehmet Efe'nin ölü olarak ele geçirildiğini açıkladı ⁷⁶.

⁷³ B.O.A.,Dahiliye Nezareti Mütenevvi Maruzat Kalemî (DH.MTV), No: 1-15/3-2; İttihad, 16 Teşrin-i sani 1328; Ahenk, 2 Teşrin-i sani 1328; Uran 1959, 31. Aydın Vilayeti'nde görülen eşkiyalık olaylarından dolayı, vilayet yönetiminde sürekli değişiklikler olmaktaydı. Hilmi Uran hatıralarında; "vilayet maiyet memuru olarak çalıştığım üç sene içinde İzmir idari bir istikrara kavuşmamıştı; valilerin biri gidip, diğeri geliyordu" demektedir. 1908-1910 yılları arasında Aydın Vilayeti'ne 6 vali tayin edildi.

⁷⁴ Ahenk, 23 Haziran 1911, 9, 14 Temmuz 1911; 17, 21 Ağustos 1911.

⁷⁵ Ahenk, 23 Mart 1911; 15, 23 Haziran 1911; 9, 14 Temmuz 1911; 17 Ağustos 1911.

⁷⁶ Ahenk, 6, 7, 8 Teşrin-i sani 1329; İttihad, 6, 7, 8 Teşrin-i sani 1329; Anadolu, 6 Kanun-i evvel 1329.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde, Meşrutiyet'in İlan edilip Kanun-u Esasi'nin yürürlüğe konulması için, Niyazi Bey ve arkadaşları 1908 yılının Temmuz ayında dağa çıktılar. Bu isyanı bastırmak için, Osmanlı Devleti'nin pek çok şehriden olduğu gibi, İzmir Vilayeti ve kazalarından da redif askeri toplanarak, Selanik'e gönderildi. Ancak, İzmir'den gönderilen asker ve subaylar, hürriyet ve meşrutiyet konusunda bilgilendirildikleri için, Selanik'teki isyancı askerlerin safına katıldılar. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında, merkezi otoritenin zayıflaması, güvenliğin ve asayişin olmamasının tesirleri, İzmir Vilayetinde de 1908-1910 yılları arasında görülmüştür.

II.Meşrutiyet'in İlanı, Osmanlı Devleti'nin bütün topraklarında olduğu gibi, İzmir'de de sevinçle karşılandı. İzmir Vilayeti'de eşkiyalık olayları da bir süre durdu. Devletin çıkardığı genel afdan, eşkiyalar da yararlandılar. 1908 yılını Aralık ayında yapılan Osmanlı Mebusan Meclisi seçimlerini vilayette İ.T.Cemiyeti'nin adayları kazandı. İ.T.Cemiyeti, İzmir Vilayeti'nde ve bütün yurttta kadrolaşmaya başladı.

Faik Bey'den sonra, İzmir Vilayeti valiliklerine atanan; Rauf Paşa, Galip Bey, Avlonyalı Ferid Paşa, Müşir Kazım Paşa ve Mahmut Muhtar Paşa'nın valilikleri döneminde, vilayetin genel sorunu eşkiyalık idi. Özellikle, Nazım Paşa'nın valiliği döneminde ölü olarak ele geçirilinceye kadar, Çakırcalı Mehmet çetesiyle ve diğer çetelerle mücadele edildi. Eşkiyalık meselesiyle baş edemedikleri için, merkezi hükümetçe vali ve eşkiya takip kumandanları sık sık değiştirildi.

Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi üzerine, Osmanlı Devleti'nin her yerinde olduğu gibi, İzmir'de de Avusturya ve Bulgaristan'dan alınan mallara boykot uygulandı. Merkezi İstanbul'da bulunan Boykotaj Cemiyeti'nin şubeleri İzmir'de de açıldı. Bu devletlerle anlaşıldıktan sonra boykot sona erdi.

İstanbul'da meydana gelen, 31 Mart Olayı'nın etkileri İzmir Vilayeti'nde de görüldü. İzmir şehrinde bazı gericiiler gösteri yaptılarsa da etkili olamadılar.

Vali Mahmut Muhtar Paşa'nın, valiliğin belediye üzerinde nüfuzunu kurmak istemesi de, belediye ile valilik arasında çekişmelere sebep olmuştur. Belediye başkanının istifası, yapılan seçimlerde en az oy alan ama iktidar partisine mensup kişinin belediye başkanı atanması yanında açılan yeni yollar ve şehrin üç kısma ayrılması olayları bu durumu iyice germiştir.

II. Meşrutiyetle birlikte İzmir şehri ve vilayeti halkı, özellikle merkezi iktidar ile yerel yöneticiler arasında kalmıştır. Osmanlı merkezi yöneticileri ise, İzmir Vilayetindeki eşkiyalığı ya silahlı mücadele ile ya da af ile çözmeyi düşünerek sorunların temellerine inememişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA

1-Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

- B.O.A., DH.İ-UM, 54.2/ 16(54).
B.O.A., DH.İ-UM, 54.2 /16(16).
B.O.A., DH.İ.-UM, 54.2 / 16 (4,47,48,50,77).
B.O.A.İrade Dahiliye, No: 3239/9103 ;
B.O.A., İrade Adliye ve Mezahib, 1 Receb 1326.
B.O.A. İrade Dahiliye, No: 9395.
B.O.A., İrade Adliye ve Mezahip, No: 1326-B-1.
B.O.A., İrade Dahiliye, No: 9932-33 .
B.O.A.,İrade Dahiliye, No: 9845-394.
B.O.A. İrade Dahiliye, No: 10133-1216.
B.O.A. İrade Dahiliye, No:1327-N.40.
B.O.A. Dahiliye Nezareti Mütenevvi Maruzat Kalemî (DH.MTV),No: 1-15/3-2.
B.O.A. DH-MUI., 54.2/16(3).
B.O.A. İrade Dahiliye, No: 1328.N.8.
B.O.A., Şura-ı Devlet-Aydın , No:1438/7 .
B.O.A.,Y.EE-Ek , 86/34-3338 .
B.O.A., DH.İ.-UM , 54.2 / 16 (4 , 47, 48 , 50 , 77).

2- Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri

- M.M.Z.C., C.I , İç. 23, 28 Kanun-i evvel 1325, 475;
M.M.Z.C., C.I , İç. 12, 1 Kanun-i sani 1324, 196-197.
M.M.Z.C. , C.I , İç. 9, 29 Kanun-i evvel 1324.

3- Gazeteler

Ahenk
Anadolu
İttihad
Köylü
Takvim-i Vekayi
Tercüman-ı Hakikat

4- Basılı Eserler

Ahmad 1986

Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Çev. Nuran Yavuz, 3. Baskı: Doyuran Matbaası.

- Akşin 1987 Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akşin 1972 Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, İstanbul: Sina Yayınları.
- Akşin vd. 2002 Sina ve KOMİSYON, *Türkiye Tarihi, C.IV, Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Armaoğlu 1975 Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, 3. Baskı, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Aydın Vilayeti Salnamesi H.1326 . İzmir, Vilayet Basımevi.
- Aydın Vilayet-i Meclis-i Umumisi'nin 1325 Senesi Mukarreratı, İzmir, Vilayet Basımevi.
- Baykara 1991 Tuncer Baykara, *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Baykara 1985 Tuncer Baykara, *Milli Mücadele (1919-1923)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Bayur 1991 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi ,C.I, I.Kısım.,IV.cü Baskı*, Ankara :T.T.K.Basımevi.
- Demir 1994, Fevzi Demir, *II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, Danışmanı: Zeki Arıkan, D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1994.
- Dursun 1944, Kamil Dursun, "İzmir'e Ait Hatıralar", *Anadolu Gazetesi*, 29 Haziran 1944.
- Dursun 1994 M. Kamil Dursun, *İzmir Hatıraları*, Yay. Haz. Ünal Şenel, İzmir: Akademi Kitabevi.
- Düstür 1329, (Tertib-i sani), C. I, Dersaadet. Osmaniye Basımevi.
- Düstür 1330, (Tertib-i sani), C. II, Dersaadet. Osmaniye Basımevi.
- Elmacı 1996, Mehmet Emin Elmacı, *Bosna-Hersek'in Avusturya Tarafından İlhakı ve Doğurduğu Tepkiler (1908-1912)*, Ege Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

- Gözübüyük ve Kili 1982, Şeref Gözübüyük - Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri (1839-1980)*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Görelî 1952, İsmail Hakkı Görelî, *İl İdaresi*, Ankara: Güney Basımevi.
- İnal 1982, Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, C.II., 3. Baskı, İstanbul: Emek Matbaacılık .
- Ortaylı 1985, İlber Ortaylı, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yerel Yönetim Geleneği*, İstanbul: Hil Yayınları .
- Öney 1935, Sabri Öney, " Türkiye'de Vilayet İdaresi" , *İdare Dergisi*, Yıl: 8 , Nisan 1935 , Sayı : 85, 753-764.
- Serçe 1998, Erkan Serçe, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)*, İzmir : D.E.Ü. Rektörlük Matbaacılık .
- Tabak 1997, Serap Tabak, *İzmir Şehrinde Mülkî İdare ve İdareciler (1967-1950)*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Tunaya 1998 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, C. I., İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)*, İstanbul :İletişim Yayınları.
- Türker 1989 Özlem Türker, *İzmir Basını'nda II. Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart İsyanı*, D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Uran 1959, Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Yetkin 1996, Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkiyalar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.